

Magdalena Lemańczyk

Sprawozdanie z seminarium pt. "Pommern - Pomorze. Eine Region neu erzählen"

Acta Cassubiana 18, 395-402

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Lemańczyk

**Sprawozdanie z seminarium pt. *Pommern*
– *Pomorze. Eine Region neu erzählen /*
*Opowiedzieć region na nowo***

W dniach 22-24 kwietnia 2016 r. w Sankelmarku koło Flensburga w Niemczech odbyło się seminarium pt. *Pommern – Pomorze. Eine Region neu erzählen / Opowiedzieć region na nowo*, zorganizowane przez Academię Baltica, Instytut Kaszubski oraz Pracownię Badań nad Narracjami Pamięci Pogranicza Uniwersytetu Gdańskiego. Spotkanie miało na celu interdyscyplinarną wymianę polskich i niemieckich doświadczeń naukowych i badawczych w zakresie szeroko rozumianych badań pomoroznawczych, w szczególności dotyczących pomorskiej historii, wielokulturowości i wieloetniczności oraz funkcjonowania instytucji kultury zajmujących się dziedzictwem kulturowym Pomorza.

W seminarium uczestniczyli z referatami: dr Miłostawa Borzyszkowska-Szewczyk/Gdańsk, prof. dr hab. Józef Borzyszkowski/ Gdańsk, prof. Igor Hałagida/ Gdańsk, dr Andrzej Hoja/ Gdynia, dr Magdalena Lemańczyk/ Gdańsk, dr Paweł Migdański/ Szczecin, dr Christian Pletzing/ Sankelmark, dr Magdalena Sacha/ Gdańsk, mgr Mareike Schönle/ Greifswald.

Spotkanie otworzyli organizatorzy – dr Miłostawa Borzyszkowska-Szewczyk i dr Christian Pletzing, wprowadzając uczestników do problematyki i podkreślając wielowątkowość zjawisk i pograniczność Pomorza, które po obydwu stronach granicy polsko-niemieckiej jest w zróżnicowany sposób ujmowane, badane i przedstawiane.

Referat wprowadzający pt. *Pommern – Pomorze. Rozważania z perspektywy kaszubskiej / Betrachtungen aus kaschubischer Perspektive*, wygłosił prof. dr hab. Józef Borzyszkowski.

Profesor Borzyszkowski przedstawił obraz obszaru pomorskiego przez pryzmat wydarzeń i twórczości osób istotnych dla historii Kaszub i Pomorza. Autor podkreślił, iż ogląd kwestii pomorskich z kaszubskiej perspektywy związany był i jest ściśle z sytuacją społeczno-polityczną, przesunięciem

granic, rozwojem gospodarczym i kulturowym regionu, w którym kluczową rolę odgrywają Kaszubi. Ukazując wieloetniczny i wielokulturowy kontekst pomorskiej ojczyzny, prof. Borzyszkowski stwierdził, iż nieunikniony jest zróżnicowany dyskurs o Pomorzu, tj. obejmujący wątki kaszubskie, polskie i niemieckie.

Na przykładzie rozwoju literatury kaszubskiej autor dokonał analizy jej wpływu na świadomość Kaszubów, którzy na przestrzeni epok podlegali żywiołowym procesom germanizacji i polonizacji. Wspomniana została m.in. twórczość Michała Pontanusa (Brügemanna), Florianą Ceynowy, Hieronima Derdowskiego, Aleksandra Majkowskiego, Jana Karnowskiego, ks. Leona Heyke, Franciszka Sędzickiego, Stefana Bieszka, Aleksandra Labudy, Jana Rompskiego, Jana Trepczyka. Prof. Borzyszkowski podkreślił także wpływ twórczości nie-Kaszubów, którzy wnieśli ogromny wkład do rozwoju kultury kaszubskiej i stanu wiedzy o regionie: Stefana Ramuła, Friedricha Lorentza, Izzydora Gulgowskiego.

Ukazując powojenne odradzanie się i rozwój kaszubskiego ruchu regionalnego, prof. Borzyszkowski zwrócił uwagę na kluczowe instytucje wspierające społeczność i kulturę kaszubską, tj. powstałe w 1956 r. Zrzeszenie Kaszubskie, od 1964 r. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie i jego głównego ideologa – Lecha Bądkowskiego, powstałe w 1968 r. Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie oraz powołany w 1996 r. Instytut Kaszubski. Wskazał ponadto na kaszubski fenomen początku XXI w. w postaci rosnącego prestiżu języka kaszubskiego, który zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 6.01.2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, stanowi jedyny w Polsce uznany język regionalny.

Mgr Mareike Schönle w referacie pt. *Pommersche Identität – gestern, heute, morgen/ Pomorska tożsamość – wczoraj, dziś, jutro*, zaprezentowała ciekawą analizę pomorskich tożsamości na przestrzeni epok, kontynentów i krajów. Autorka dokonała przeglądu kluczowych czynników wpływających na kształtowanie (się) identyfikacji regionalnej – od czasu panowania Gryfitów, poprzez oddziaływanie ideologiczne zdobyczy Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz skutki XIX-wiecznych zamorskich migracji do USA, Australii i Brazylii. Podkreśliła różnice w konstrukcji tzw. tożsamości zbiorowej wynikające z odmiennie przebiegających procesów osadniczych i społeczności przyjmujących Ameryki i Brazylii, zwłaszcza czynniki sprzyjające integracji, oddziaływanie struktury społecznej i instytucjonalnej, kwestie językowe, rolę religii itd.

Mgr Schönle zwróciła ponadto uwagę na wpływ procesów społeczno-politycznych, które po II wojnie światowej ukształtowały tzw. kolektywną pomorską identyfikację w Polsce, Brazylii i Niemczech. Podkreślona została słaba transmisja międzypokoleniowa i recepcja „pomorskiej kultury”, która skutkuje

nieprzemysłanym i często rozbieżnym przekazem treści pomorskiej kultury. Autorka skłania się ku stwierdzeniu, iż współczesna kultura dysponuje zbyt dużą płynnością struktur społecznych, malejącą w społeczeństwie liczbą punktów stycznych, zdolnych zachować i przetworzyć treści kulturowe i spowodować, że jednostka będzie traktowała pomorską kulturę jako ważną.

Dr Paweł Migdalski przedstawił referat pt. *Pomerania nostra? Probleme z Pomorzem/ Probleme mit Pommern*, skupiając się na obszarze Pomorza Zachodniego (łac. Pomerania, niem. Pommern). Z perspektywy wyłącznie zachodniopomorskiej dr Migdalski omówił kilka istotnych dla kształtowania regionalizmu pomorskiego wątków, tj.: stan badań pomoroznawczych, kwestie edukacji regionalnej, procesy tożsamościowe oraz współpracę transgraniczną.

Analizując stan historycznych badań pomoroznawczych po obu stronach granicy polsko-niemieckiej, dr Migdalski podkreślił istotny element niedoboru profesjonalnych badaczy tej problematyki, braku spójnego programu badań, dysproporcji dorobku naukowego polskich i niemieckich naukowców – w przypadku drugiej grupy poważną barierę stanowi niezajomość języka polskiego, poważnie ograniczająca zakres badań. Zdaniem dr. Migdalskiego przemiany społeczno-polityczne 1989 r., które wyzwoliły lawinowe zainteresowanie tematyką niemiecką i okresem niemieckim, oprócz pozytywnego wymiaru naukowego (zapełniania luk badawczych), przyniosły także nierzadko przesadną i bezkrytyczną modę uwielbienia np. okresu pruskiego (zwłaszcza w środowiskach lokalnych organizacji pozarządowych i osób niezwiązanych z środowiskiem akademickim). Autor referatu wyraził obawy w kwestii stosunkowo niewielkiej współpracy polsko-niemieckiej na polu badań historycznych – pomimo początkowo owocnej kooperacji w latach 90. XX w.: kolokwia greifswaldzkie (1990–1993), pierwsze duże konferencje w Kulicach (1996–2013), tom źródeł *Stettin-Szczecin 1945–1946. Dokumente-Erinnerungen. Dokumenty-Wspomnienia*, wyb. T. Białycki, J. Hackmann i in., Rostock 1995.

Dr Migdalski wskazał także istotne problemy edukacji regionalnej, m.in. brak całościowej i spójnej koncepcji edukacji regionalnej, podporządkowanie procesu nauczania centralnym, ujednoliconym w skali kraju sprawdzianom i egzaminom zewnętrznym, czy wreszcie fakt niedostatecznego przygotowania merytorycznego nauczycieli. Badacz zaznaczył, że uwagi na temat pogranicza pomorskiego i współpracy polsko-niemieckiej miały przede wszystkim charakter subiektywnej refleksji autora, prowadzonej z perspektywy szczecińskiej, działającego na polu historii i kultury.

Dr Andrzej Hoja w referacie pt. *Pommern – Pomorze 2.0. Obecność pomorskiej przeszłości w Internecie/ Die Gegenwart der pommerschen Vergangenheit im Internet*, zaprezentował ciekawą analizę roli i funkcji Internetu w przeka-

zywaniu treści kulturowych dotyczących pomorskiej przeszłości. Traktując Internet jako źródło informacji, wiedzy oraz narzędzie upowszechniania, promocji i współpracy, dr Hoja zadał pytania, które stanowiły oś rozważań, tj. co mogliśmy/ możemy znaleźć w sieci? Jaka jest tego wartość? Co mogłoby się jeszcze wartościowego w sieci znaleźć?

Dr Hoja podkreślił, że Internet zyskuje coraz większe uznanie wśród odbiorców oraz staje się pomocną ścieżką przekazu i równoprawnym źródłem informacji. Na przykładzie inicjatyw oddolnych na przełomie XX i XXI w. zaprezentował rozkwit indywidualnych stron internetowych o tematyce pomorskiej, m.in.: stronę „Danzig-online”, która prowadzona jest od 1997 r. i stanowi wirtualne archiwum Wolnego Miasta Gdańska; portal „Stowarzyszenie Przyjaciół Koszalina”, działający od 1994 r., na którym Klub Historii Miasta prezentuje m.in. fotografie archiwalne, jak i artykuły dotyczące historii miasta. Zdaniem autora coraz większą interakcję umożliwiają fora internetowe i portale internetowe oraz przejmujące ich rolę grupy na Facebooku – poza przedstawieniem treści w formie przeglądowej, pośrednio zachęcają również do aktywnego zaangażowania się w ich rozwój.

Ponadto dr Hoja wskazał, iż istotną rolę w gromadzeniu, przetwarzaniu i udostępnianiu informacji o dostępnych on-line zbiorach polskich instytucji nauki i kultury pełnią biblioteki cyfrowe, archiwa, muzea i inne instytucje, posiadające zasoby archiwalne. Jako przykład szerszej współpracy autor podał Federację Bibliotek Cyfrowych (FBC), której zadaniem jest umożliwienie użytkownikom przeszukiwania tylko wybranych źródeł danych w sposób bardziej precyzyjny, niż pozwalają na to ogólne wyszukiwarki, tzn. poprzez odnośniki do obiektów znajdujących się we współpracujących z FBC bibliotekach cyfrowych lub przekazując zgromadzone dane innym serwisom internetowym, takim jak np. Europejska Biblioteka Cyfrowa EUROPEANA, przyczyniając się tym samym do szerokiej promocji polskiego dziedzictwa na świecie.

Dr Hoja zauważył także, że na bazie infrastruktury bibliotek i archiwów cyfrowych tworzy się oddolna inicjatywna archiwów cyfrowych, jak np. Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej (CATL). Innym profesjonalnym i sprawdzonym źródłem wiedzy o przeszłości Pomorza, zaprezentowanym przez dr Hoję były encyklopedie internetowe, zwłaszcza *Encyklopedia Gdańska* (Gedanopedia), *Encyklopedia Solidarności* oraz *Encyklopedia Szczecina* (pomeranica.pl) – wszystkie powyższe są nieustannie uzupełniane o nowe hasła.

Podsumowując, dr Hoja zauważył, że w obliczu ogromu informacji, jakie można znaleźć w Internecie, nowe możliwości stwarzają strony stanowiące efekt projektów profesjonalnych instytucji kultury, które powinny pełnić funkcje poznawcze, informacyjne i edukacyjne.

Dr Magdalena Sacha w referacie pt. *Pomorze w niemieckich i polskich muzeach/ Pommern in deutschen und polnischen Museen*, przedstawiła analizę

współczesnego krajobrazu muzealnego na terenie Pomorza: polskiego (w znaczeniu używanym w geografii polskiej, czyli włącznie z Pomorzem Gdańskim) i na terenie Republiki Federalnej Niemiec, wyrosłego ze zbiorów środowiska tzw. wypędzonych (Heimatvertriebene) z terenu Pomorza i Prus Zachodnich. Główne pytanie badawcze, stanowiące podstawę rozważań dr Sachy brzmiało: w jaki sposób i za pomocą jakich środków budowana jest narracja o „pomorskości” względnie o „kaszubskości” na poziomie metakomunikacji w polskich i niemieckich wystawach muzealnych na terenie Pomorza? Całość rozważań dr Sacha osadziła w kontekście historycznym, wskazując najważniejsze ośrodki i daty w rozwoju muzealnictwa na polskim i niemieckim Pomorzu przed II wojną światową.

Stosując metodę *case study* autorka poddała konstruktywnej krytyce obraz „pomorskości” na przykładzie wiejskich muzeów etnograficznych, skansenowskich (Kaszubskiego Parku Etnograficznego we Wdzydzach Kiszewskich, „Skansenu” w Szymbarku, Skansenu niemieckiej wsi pomorskiej w Swołowie) oraz miejskich muzeów historycznych (Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Westpreussisches Landesmuseum Warendorf, Pommersches Museum Greifswald).

Dr Sacha uzupełniła powyższe rozważania prezentacją wybranych metod współczesnej analizy muzealnej, z których każda posiada zarówno zalety, jak i ograniczenia możliwości zastosowania badawczego, tj. historię i historiografię (jako bazę źródłową dla poznania przeszłości), etnologię i etnografię, semiotykę kultury, literaturoznawstwo, teatrologia i filmoznawstwo, socjologia. Szczególną uwagę autorka skierowała na etapy/poziomy analizy semiotycznej, odwołując się do podziału Jany Scholze, bazującego na terminologii semiologicznej zaproponowanej przez Rolanda Barthes’a i Umberto Eco, tj. denotacja, konotacja i metakomunikacja. Interesująca w tym kontekście była analiza funkcji wybranych obiektów o „szczególnej wartości kulturowej dla danej grupy, stanowiących nośniki znaczeń (semioforów)” [K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek*, Warszawa 1996].

Dr Magdalena Lemańczyk w referacie pt. *Mniejszość niemiecka na Pomorzu Gdańskim po 1989 roku/ Die deutsche Minderheit in Pommerellen/ Pomorze Gdańskie nach 1989*, przedstawiła wybrane wyniki socjologicznych badań terenowych, jakie prowadziła w latach 2006–2009 na obszarze Pomorza Gdańskiego, tj. terenu pokrywającego się z obszarem byłej prowincji Prusy Zachodnie (1878–1920) i byłego II Wolnego Miasta Gdańska (1920–1939). Autorka zaprezentowała strukturę instytucji mniejszości niemieckiej (ogólnopolską i pomorską), charakterystykę społeczno-demograficzną grupy, zasady jej funkcjonowania, relacje wewnątrz- i zewnątrzgrupowe oraz dynamikę grupową po 1989 roku.

Podkreślając kontekst historyczno-społeczny i polityczny powstawania instytucji mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim na przełomie 1989/1990 roku, dr Lemańczyk zaprezentowała jej lokalną specyfikę, przejawiającą się głównie w rozproszeniu terytorialnym, wielowymiarowej autoidentyfikacji narodowej i etnicznej, strukturze społeczno-demograficznej charakteryzującej się nadreprezentacją najstarszego pokolenia i niemal całkowitym brakiem pokolenia dzieci i młodzieży.

Autorka ukazała osobliwości aktywności etnicznej członków organizacji mniejszości niemieckiej w kontekście opracowanych w efekcie badań faz instytucjonalizacji mniejszości niemieckiej. Istotny element rozważań stanowiła próba oszacowania liczebności mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim, dokonana na podstawie wyników Narodowych Spisów Powszechnych Ludności i Mieszkań (NSP z 2002 i 2011 r.), wcześniejszych wyliczeń socjologów oraz badań własnych. Autorka wskazała jednocześnie na zróżnicowaną metodologię powyższych badań, sposoby gromadzenia i analizy danych, poddając w wątpliwość miarodajność niektórych danych np. szacowanie liczebności na podstawie deklaracji językowych respondentów. Uwzględniając powyższe, dr Lemańczyk podkreśliła zarówno spadek deklaracji przynależności do niemieckiej narodowości w NSP, jak i negatywne tendencje społeczno-demograficzne w obrębie grupy (migracje, brak zastępowalności pokoleń). Autorka przedstawiła także wyodrębnione na podstawie badań kategorie członków mniejszości niemieckiej w układzie tożsamościowo-terytorialnym, oraz omówiła osobliwości autoidentyfikacji Kaszubów i *Danzigerów* – wskazując zwłaszcza na uwarunkowania historyczne i społeczno-polityczne.

Dr Miłostawa Borzyszkowska-Szewczyk i dr Christian Pletzing przedstawili referat pt. *Jüdische Ent-innerung in der Kaschubei/ Żydowskie odpominania na Kaszubach*, ukazując ciekawą, a jednocześnie rzadko podejmowaną w badaniach naukowych, analizę procesów związanych z pamięcią o obecności Żydów na Kaszubach. Autorzy przedstawili wybrane wyniki międzynarodowych badań własnych, prowadzonych w latach 2005–2010 w związku z realizacją polsko-kaszubsko-niemiecko-izraelskiego projektu „Die Sprache der Steine Lesen. Jüdische Spuren in der Kaschubei/Odczytując mowę kamieni. Śladami żydowskimi po Kaszubach”. Na uwagę zasługuje fakt, iż wśród ponad 40 uczestników projektu z różnych krajów znaleźli się przedstawiciele wielu środowisk wzajemnie się uzupełniających i wzbogacających perspektywę poznawczą podjętego problemu: naukowcy, badacze, studenci, przedstawiciele muzeów, nauczyciele historii, dziennikarze itp.

Powyższa multidyscyplinarna perspektywa poznawcza, traktowana jako wyzwanie, nadała kierunek rozważaniom, które z perspektywy pierwszej dekady XXI wydają się być szczególnie aktualne, mianowicie: zestawieniu dwóch

skrajnych mitów, mitu pogranicza w obliczu walk na tle narodowościowym i mitu wielokulturowej idylli, oraz problemowi rozwijania historii regionalnej bez historii i kultury Żydów, a także sprawom miejsc pamięci bez pamięci. Autorzy w referacie podkreślili najistotniejsze procesy i daty związane z osadnictwem lub zakazem osadnictwa Żydów na Kaszubach.

Dr Borzyszkowska-Szewczyk uzupełniła rozważania o wyniki podprojektu, realizowanego w ramach Nekropolii Pomorza, przedstawiając wybrane współczesne przykłady pomorskich nekropolii żydowskich, w różnym stopniu upamiętnianych i zadbanych, a świadczących o stosunku mieszkańców i władz wobec przeszłości, m.in.: uporządkowane miejsca i tablice pamiątkowe (Słupsk, Człuchów, Wejherowo, Lębork), uporządkowane i ogrodzone miejsca (Puck, Chojnice, Bytów) oraz nieuporządkowane i niezagospodarowane miejsca (Kartuzy, Kościerzyna, Lębork – stary cmentarz, Czersk). Trzeci z poruszanych wątków dotyczył działalności Komitetu ds. Upamiętnienia Żydów Ziemi Bytowskiej.

Zwarty przekaz autorów, dotyczący osób, „śladów”, procesów, instytucji żydowskich na Kaszubach niewątpliwie usystematyzował i pogłębił wiedzę słuchaczy w podjętej problematyce.

Końcowy referat prof. dr Igora Hałagidy pt. „Akcja Wisła”. Ukraińcy na Pomorzu/ „*Aktion Weichsel*”. *Ukrainer in Pommern/Pomorze*, dotyczył kluczowych procesów związanych z osadnictwem i funkcjonowaniem Ukraińców na Pomorzu po 1945 r. tj. przede wszystkim powojennych przesunięć granic, stalinowskiej polityki deportacji i przesiedleń narodów w celu osiągnięcia celów politycznych, polityki „polskich” komunistów, która głosiła, iż Polska jest krajem jednonarodowym. Przede wszystkim prof. Hałagida podkreślił znaczenie akcji „Wisła”, w ramach której wiosną i latem 1947 r. zostało w wysiedlonych ok. 140 tysięcy osób z ojczystych miejsc i osiedlonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski.

Autor zwrócił uwagę na skomplikowaną powojenną sytuację społeczno-polityczną, w kontekście której należy rozpatrywać losy społeczności ukraińskiej, głównie: politykę rozproszenia i zakaz osiedlania się w większych skupiskach ludności ukraińskiej w celu przyspieszenia procesów asymilacyjnych, kategoryczny zakaz powrotu do dawnych miejsc zamieszkania (przez wielu niespektowany), brak zezwolenia na naukę języka i działalności społeczno-kulturalnej, brak zgody na odnowienie duszpasterstwa greckokatolickiego (prawosławne ograniczono do minimum), czy wreszcie wyrugowanie z przestrzeni publicznej słowa „Ukraińcy” i zastąpienie wyrażeniem „osadnicy z akcji »W«”.

Powyższe procesy zdaniem autora poskutkowały po 1989 r. przyspieszoną asymilacją w sferze językowej, stanowiącej kluczowy czynnik podtrzymania

tożsamości narodowej. Jednocześnie prof. Hałagida zwrócił uwagę na równoległe toczący się od kilku lat (głównie od momentu wstąpienia Polski do struktur Unii Europejskiej) proces tworzenia się w dużych miastach nowej fali Ukraińców, z których część włącza się w funkcjonujące społeczności ukraińskie lub staje się ich liderami.

Podsumowując, seminarium stanowiło podstawę do usystematyzowania wątków obecnych w dyskursie naukowym o Pomorzu od lat (po stronie polskiej i niemieckiej), jak i wskazania nowych tematów, wymagających pogłębionych badań, np. możliwości wykorzystania Internetu w badaniach pomorzoznawczych, czy interdyscyplinarne badania dotyczące dynamiki pamięci różnych grup społecznych o Pomorzu.

Niewątpliwą zaletą spotkania była także międzydziedzinowa wymiana doświadczeń w zakresie metod badania i analizy zjawisk i procesów występujących na Pomorzu – zwłaszcza zaś ukazanie ograniczeń i możliwości zastosowania praktycznego metod.

Podkreślono ponadto potrzebę systematycznych transnarodowych badań i upowszechniania procesów, które w kontekście wielokulturowego i wieloetnicznego Pomorza przebiegają wyjątkowo żywiłowo.